

Lunds universitet
Centrum för Genusvetenskap

Kön, samhälle, vetenskap III
GNV103, 41-60 p
Termin HT02

Handledare:
Christina Carlsson-Wetterberg

Heterosexuell normativitet & socialt arbete:

om relationen mellan normativa strukturer och social förändring

Av: Monica Johansson

Abstract

Monica Johansson

Centrum för Genusvetenskap, Lund 2003

Heterosexuell normativitet & socialt arbete: om relationen mellan normativa strukturer och social förändring

Nyckelord: Heterosexuell normativitet, socialt arbete, sociala förändringspraktiker, homo- och bisexualitet, diskurs, teori och praktik.

Uppsatsens syfte är dels att undersöka om utbildningen och forskningen inom socialt arbete kan betecknas som heteronormativ och dels att föra en mer teoretisk diskussion kring om en förändring av denna utbildning och forskning kan göra socialt arbete till en möjlig förändringspraktik. Detta genom introduktion av teorier kring heteronormativitet. På grund av uppsatsens dubbla syften har texten delats upp i tre olika delar. En del redogör för teoribildning kring heterosexuell normativitet respektive socialt arbete, en undersöker om forskning och utbildning kan betraktas som heteronormativ och en diskuterar kring teorier om heteronormativitet och social förändring.

I både forskning och utbildning utesluts ett problematiserande av heterosexuell normativitet. I kurslitteratur på socionomutbildningar har jag funnit att homo- och bisexuella antingen osynliggörs eller patologiseras. Att diskutera kring socialt arbete som en möjlig förändringspraktik, innebär här att initiera en dialog mellan socialt arbete och teorier kring heteronormativitet. Dels behandlas hur socialt arbete kan ses som en del i skapandet av en heteronormativ diskurs, och dels hur det kan vara en möjlig arena för förändring. Dessutom diskuteras hur och varför teoribildning kring heteronormativitet skulle kunna användas i utbildning, för att möjliggöra förändring.

Innehåll

1 Inledning.....	s. 2
Syfte och frågeställning.....	3
Uppsatsens metod och disposition.....	4
<i>Om heterosexuell normativitet och socialt arbete..</i>	4
<i>Om forskning och utbildning som heteronormativ.....</i>	5
<i>Om heterosexuell normativitet och social förändring.....</i>	6
Förslag på vidare forskning.....	8
2 Teoretiska utgångspunkter.....	9
Vad är heterosexuell normativitet?.....	9
Vad är socialt arbete?.....	14
3 Analys av texter.....	18
Är socialt arbete heteronormativt?.....	18
<i>Osynliggörande.....</i>	18
<i>Representation.....</i>	22
4 Teoretisk diskussion kring social förändring.....	27
Varför införa teorier kring heteronormativitet i socialt arbete?.....	27
<i>Heteronormativ diskurs och socialt arbete.....</i>	28
Vad hindrar ett införande av teorier kring heteronormativitet i socialt arbete?..	29
<i>Konflikt mellan teori och praktik i socialt arbete</i>	29
<i>Relationen mellan postmodern/poststrukturell teori och socialt arbete.....</i>	31
Vad innebär ett införande av teorier kring heteronormativitet i socialt arbete?.....	34
<i>Teoribildning kring heteronormativitet som analytiskt verktyg.....</i>	34
<i>Socialt arbete som en förändringspraktik.....</i>	36
5 Avslutande diskussion.....	39
Referenser.....	41
Litteraturförteckning.....	41
Övrigt.....	43

1 Inledning

det som är så självklart att man inte djupare reflekterar över det finns i relationen mellan och hos alla människor. Följaktligen finns det också mellan socialarbetare och socialtjänst-sökande, och påverkar därmed i hög grad det sociala arbetet (Ingela Kåhl, 1995, s. 66).

Förutom ett intresse för teorier kring heteronormativitet, samt funderingar kring sociala förändringspraktiker och postmoderna teories problematiska relation till praktik, ligger även egna erfarenheter som grund för mitt val att skriva om heterosexuell normativitet och socialt arbete. Efter några terminers studerande på socialpedagogutbildningen i Malmö (numer socionomutbildning), lämnade jag den och bar med mig erfarenheter av ett osynliggörande av homo- och bisexuella i både litteratur och i diskussioner. Mina upplevelser har sedan dess bekräftats i samtal med andra studenter som uppfattat socionomutbildningen som heteronormativ och sig själva, som homo- eller bisexuella, som osynliggjorda.

Detta har lett till funderingar kring vad ett heteronormativt socialt arbete kan innebära för bemötanden av exempelvis homo- och bisexuella brukare. Innebär den makt som socialarbetare har över brukare att de också har tolkningsföreträde? Betyder det att socialarbetare kan lägga sina egna bilder av exempelvis sexualitet och normalitet på sina ”klienter”? Vad kan det ha för betydelse för homo- och bisexuella individer som av någon anledning kommer i kontakt med det sociala arbetet? Och framför allt: vad kan göras för att möjliggöra ett icke-heteronormativt socialt arbete?

Med dessa funderingar som bakgrund sökte jag litteratur, för att få en bild av forskningsläget och för att leta efter en kärna att bygga på. Jag upptäckte att det saknades forskning kring heteronormativitet i det sociala arbetets forskningsområde, och funderade därmed över svårigheten att diskutera förändringsmöjligheter kring någonting som ännu inte problematiseras. Den lösningen jag fann var att visa på exempel på heteronormativa diskurser och på hur man med hjälp av en förståelse av heterosexuell normativitet kan granska dessa diskurser. Jag valde också att vidare diskutera kring eventuella hinder för ett införande av teorier kring heteronormativitet i socialt arbete, samt kring eventuella möjligheter för ett sådant införande.

Syfte och frågeställning

Utgångspunkten för den här uppsatsen är mitt intresse för teorier kring heterosexuell normativitet och för frågan om förutsättningarna för social förändring. Uppsatsens syfte är tvåfaldig. Dels vill jag undersöka om utbildningen och forskningen inom socialt arbete kan betecknas som heteronormativ. Dels vill jag föra en mer teoretisk diskussion kring om en förändring av denna utbildning och forskning, genom introduktion av teorier kring heteronormativitet, kan göra socialt arbete till en möjlig förändringspraktik.

Jag är alltså intresserad av att arbeta med frågan om heteronormativitet utanför det queer-teoretiska fältet, och det innebär i detta fallet att jag vill belysa den överordnade frågan kring relationen mellan normativa strukturer och social förändring, med det sociala arbetet som exempel. Därför undrar jag:

Kan utbildning och forskning inom socialt arbete betecknas som heteronormativ?

Är socialt arbete en del i skapandet av en heteronormativ diskurs?

Kan teoribildning kring heterosexuell normativitet betraktas som en teoretisk grund, som med fördel kan understödja det sociala arbetet?

Är socialt arbete en möjlig arena för förändring?

Uppsatsens metod och disposition

Uppsatsen har som sagt dubbla syften och för att behandla dessa frågor har texten delats upp i tre olika delar. En del redogör för teoribildning kring heterosexuell normativitet respektive socialt arbete, en undersöker om forskning och utbildning kan betraktas som heteronormativ och en diskuterar kring teorier om heteronormativitet och sociala förändringspraktiker. Dessa kräver olika metoder och tillvägagångssätt, och nedan presenteras därför varje del var för sig.

Om heterosexuell normativitet och socialt arbete

Som bakgrund ges först en teoretisk översikt av uppsatsens två huvudområden, socialt arbete å ena sidan och teorier kring heterosexuell normativitet å andra. Här går jag igenom olika forskares syn på respektive område, för att inspireras till egna frågor i det fortsatta arbetet.

För presentationen av teorier kring heteronormativitet har jag valt att använda Adrienne Rich, Michael Foucault, Judith Butler, Diane Richardson och Tiina Rosenberg. Rich representerar, med sin text ”Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens” (1981), de lesbiska feminister som var föregångare till Butlers *Gender Trouble* (1999). Historikern Foucault problematiserar heterosexualiteten redan på slutet av 70-talet med sin ”sexualitetens historia”, och är tillsammans med Butler central inom det queerteoretiska fältet. Rosenberg, queer-feministisk teoretiker, och Richardson, sociolog, fungerar som länkar mellan ovan nämnda teoretiker och utgör exempel på en mer generell och sammanfattande förståelse av heterosexuell normativitet. Valet av dessa teoretiker visar på vilken teoretisk ram jag sätter upp för vad jag genomgående refererar till som ”teorier om/kring heteronormativitet”. Jag har valt dessa eftersom jag anser att deras perspektiv går att förena med en diskussion kring förändringsmöjligheter.

För den övergripande diskussionen kring socialt arbete har jag använt både svensk och internationell litteratur, skriven av centrala teoretiker inom forskningsfältet socialt arbete. Här har jag utgått från grundböcker, som används på socionomutbildningarna på Malmö Högskola och på Socialhögskolan i Lund, där jag har gjort mitt urval efter i vilken utsträckning teoretikerna refereras till. Exempel på litteratur här är antologin *Socialt Arbete: en Grundbok* (2000), Malcolm Paynes (2002) *Modern Teoribildning i Socialt Arbete* och *Understanding Social Work: preparing for practice* (2000) av Neil Thompson.

Om forskning och utbildning som heteronormativ

Jag hade som sagt svårigheter att hitta svensk litteratur kring socialt arbete och heteronormativitet och valde därför att undersöka närmare den forskning som har gjorts inom det sociala arbetets forskningsområde. Jag valde ut institutionen för socialt arbete vid Göteborgs Universitet, institutionen för socialt arbete på Socialhögskolan vid Stockholms Universitet och Socialhögskolan vid Lunds Universitet, för att gå igenom den forskning som gjorts vid respektive institution. Denna genomgång bestod i att undersöka den forskning som presenteras genom dessa institutioners hemsidor på Internet, och den visade att forskning kring heteronormativitet och socialt arbete, liksom forskning i närliggande ämnen (som postmoderna teorier/poststrukturalism och socialt arbete, och homo- och bisexuella och socialt arbete) tydligt saknas¹ i den svenska forskningsmiljön².

Detta bekräftades av Ronny Tikkanen, doktorand vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs Universitet, som jag kom i kontakt med genom Sven-Axel Månsson, professor i socialt arbete vid Göteborgs Universitet och programansvarig för forskningsprojektet ”Kön, sexualitet och socialt arbete, 1993-2000”.

Då det inom svensk forskning inte finns en diskussion kring heteronormativitet och socialt arbete, fick jag söka mig till det internationella forskningsfältet. Inte heller där fann jag någon litteratur som specifikt behandlar frågan om heterosexuell normativitet och socialt arbete, men jag fann däremot viss forskning som jag bedömde som på olika sätt användbar för min teoretiska diskussion kring förändringspraktik.

Avsaknaden av forskning på området kan i sig tolkas som att den är heteronormativ, men diskussionen stannar naturligtvis inte här. Jag går vidare med att analysera ett begränsat urval av texter ur aktuell kurslitteratur från socionomutbildningarna på Socialhögskolan i Lund och på Malmö Högskola, för att se huruvida de kan betecknas som heteronormativa. Detta som ett sätt att begränsa undersökningen och samtidigt göra den praktiskt förankrad. Jag valde just dessa två utbildningar för att få en bred syn på socionomutbildningars innehåll, eftersom Lunds har en lång historik, och Malmös är relativt nystartad. Då socionomutbildningen i Malmö har ett uttalat genusperspektiv, valdes denna också för att det därmed skulle kunna finnas utrymme där även för ett problematiserande av heterosexuell normativitet.

¹ förutom den forskning som gjorts kring HIV och homosexuella män.

² Detta resultat baseras på undersökning av titlarna på allt från skriftserier och rapporter till avhandlingar.

Först gick jag igenom de vid uppsatsskrivandet senast uppdaterade kursplaner och litteraturlistor för att få en överblick över vilken typ av kunskap som förmedlas på utbildningarna. Därefter läste jag utvalda delar ur den kurslitteraturen, varpå vissa textavsnitt sedan valdes ut för analys. Eftersom detta inte är en huvuddel i uppsatsen, utan är tänkt att fungera som bakgrund till vidare diskussion, har den litteratur som granskats begränsats till några få exempel. Urvalet av texter har gjorts med syfte att få en så nyanserad överblick som möjligt, vilket innebär att litteraturen som valts representerar olika delområden inom socialt arbete (som psykologi, psykiatri och praktiskt socialt arbete).

Heteronormativitet tar sig olika uttryck. Jag har valt att å ena sidan titta på om heterosexualliteten överhuvudtaget problematiseras och å andra sidan undersöka hur homo- och bisexualitet behandlas i delar av litteraturen. Jag fann två återkommande teman i texterna, nämligen osynliggörande och patologisering, som överensstämde med innehållet i valda teorier kring heterosexuell normativitet. Därför har jag läst och analyserat texterna med fokus dels på osynliggörande och dels på representation, och detta görs alltså utifrån analytiska verktyg hämtade från poststrukturalistisk teori och teoribildning kring heterosexuell normativitet.

Om heterosexuell normativitet och social förändring

I textens teoretiska diskussionsdel görs ett försök att koppla teoribildning kring heteronormativitet till socialt arbete, för att kunna gå vidare från frågan ”är socialt arbete heteronormativt?”, till en diskussion kring eventuella förändringsmöjligheter.

Val av litteratur för den teoretiska diskussionen har inte varit självklar. Avsaknaden av forskning kring heteronormativitet i relation till socialt arbete speglar den tystnad som råder kring denna fråga inom det sociala arbetet. Det gör denna undersökning svår, men samtidigt intressant, att genomföra. Jag har valt litteratur som av olika anledningar har inspirerat till att bryta denna tystnad.

I mina funderingar kring det sociala arbetets roll i relation till en heteronormativ diskurs och kring det sociala arbetet som en möjlig arena för förändring bedömde jag språkforskaren Norman Faircloughs (1995) förståelse av diskurs, och den kritiska diskursanalysen han har utvecklat, som relevant för denna diskussion. Vad gäller hinder för ett införande av teorier

kring heterosexuell normativitet i socialt arbete, och fortsatt diskussion kring möjlighet till förändring, har jag inspirerats av diverse svensk och internationell litteratur. Denna behandlar på olika sätt frågor kring teori, praktik och feminism, i relation till socialt arbete.

Jag använder teoretiker som Sven-Axel Månsson, svensk forskare i socialt arbete, och Lena Dominelli, verksam i Storbritannien och en ofta förekommande referens i litteratur om socialt arbete (vilket tyder på att hon är en central forskare inom det sociala arbetets forskningsområde). Den feministiska teoretikern Nancy Hartsock har liksom författare i antologin *Practice and Research in Social Work: Postmodern Feminist Perspectives* (ed.) Fawcett *et al.*, valts ut på grund av deras kritiska förhållningssätt. En av författarna i denna antologi är professor och de övriga är docenter i socialt arbete, och de skriver utifrån australiensisk, kanadensisk och brittisk kontext. Även delar ur *Social Work and Sexuality: working with lesbians and gay men* (1998) skriven av Helen Cosis-Brown, docent i socialt arbete i England, har till viss mån påverkat diskussionen. Hon har ett genomgående fokus på ett praktiskt socialt arbete, vilket jag för att begränsa mig fått utelämna ur diskussionen, och hon skriver inte heller utifrån ett perspektiv på heterosexuell normativitet. Därför används denna referens sparsamt.

Sammanfattningsvis: Trots svårigheten att hitta relevant litteratur, har jag utgått från vissa kriterier i mitt urval. Bara inledningsvis diskuterar jag heteronormativitet utifrån centrala teoretiker på området. I den senare teoretiska diskussionsdelen försöker jag främst hålla mig till forskning som gjorts inom det sociala arbetets forskningsfält. Detta för att på ett nyanserat sätt försöka undersöka relationen mellan teorier kring heteronormativitet och socialt arbetet, på det sociala arbetets villkor.

Förslag på vidare forskning

Att med hjälp av teorier kring heteronormativitet betrakta det sociala arbetet, med fokus på social förändring, är bara ett exempel. Naturligtvis skulle andra teoribildningar kunna användas för ett kritiskt granskande. Av intresse skulle också vara att gå vidare och diskutera kring ett intersektionellt socialt arbete, där frågor som rör exempelvis sexualitet, etnicitet, kön/genus, klass, religion och handikapp behandlas. Men om vi håller oss kvar inom området ”heteronormativitet och socialt arbete” skulle några förslag på vidare forskning kunna se ut så här:

Ett förslag är att undersöka närmare följande frågeställning: Går det att argumentera för diskursiv dekonstruktion, går det att skriva om motstånd mot generaliserande och ifrågasättande av fasta identiteter och kategorier (i poststrukturell anda), och samtidigt diskutera kring ett praktiskt socialt arbete med homo- och bisexuella, som identiteter, kategorier och som en generaliserad grupp (i modern anda)? Det skulle alltså vara intressant att gå vidare med undersökningen om hur teoribildning kring ”dekonstruktion” står i relation till ”konstruktionen” av praktik. Vad händer med teorier kring heterosexuell normativitet om de appliceras på/omformuleras till praktik, och vad händer med ett praktiskt socialt arbete om en förståelse av heteronormativitet införs?

För att följa det praktiska spåret, skulle det också vara av intresse att undersöka olika områden inom det sociala arbetet, som till exempel socionomutbildningar eller socialtjänsten, i relation till frågan om heteronormativitet. Detta i en svensk kontext. Frågor att ställa skulle kunna vara: Är undervisningen/socialtjänsten heteronormativ? Finns det alternativ till den heteronormativa diskursen i undervisningen/arbetet? Diskuteras exempelvis homo- och bisexualitet överhuvudtaget, och i så fall på vilket sätt? Vad skulle kunna göras för att praktiskt förändra en eventuell heteronormativ diskurs/praktik?

Naturligtvis skulle det också kunna vara av intresse att intervjua människor som på olika sätt förhåller sig till den heterosexuella normen inom socialt arbete. Detta skulle kunna innebära intervjuer med studenter på socionomutbildningar och med socialarbetare, för att undersöka exempel på hur homo- och bisexuella i praktiken påverkas av heteronormen. Det skulle här även vara av intresse att undersöka hur individer, som på olika sätt måste förhålla sig till heterosexuell normativitet i socialt arbete, hanterar detta. Det kan vara en grund för funderingar kring förändringspraktiker, här med fokus på socialarbetarna.

2 Teoretiska utgångspunkter

Eftersom jag försöker initiera en dialog mellan teoribildning kring heterosexuell normativitet och socialt arbete, har jag valt att inledningsvis redogöra för, och diskutera, dessa två områden separat. Därefter binds de samman dels i en analys av texter och dels i en teoretisk diskussion kring förändringspraktiker.

Vad är heterosexuell normativitet?

Heteronormativitet är enkelt uttryckt antagandet att alla är heterosexuella och att det naturliga sättet att leva är heterosexuellt (Rosenberg, 2002, s. 100)

Paret, det gifta och barnalstrande paret, bestämmer reglerna. Det slår igenom som förebild, ställer upp normer, sitter inne med sanningen, bevarar rätten att tala eller att hemligstämpla (Foucault, 2002[1979]).

Det är inom ramen för dels Adrienne Rich, lesbisk feminist och dels Judith Butler, feministisk politisk filosof, med inspiration från historiker Michel Foucault, som jag betraktar teori om heterosexuell normativitet. Butler betraktas ofta som en av grundarna till vad som vanligen refereras till som queerteori. Men teorier kring heteronormativitet är inte begränsade till det queerteoretiska fältet, som har utvecklats från 1990-talet. Foucault påbörjade sin ”sexualitetens historia” redan på 70-talet och lesbiska feminister diskuterade kring heterosexuell normativitet på 80-talet. Det var då Adrienne Rich myntade begreppet ”obligatorisk heterosexualitet”³.

Med en essentialistisk syn på sexualitet betraktas den som en essens, en instinkt eller drift, och vad som anses ” normalt ” och ” naturligt ” är att denna drift är heterosexuell, eftersom sexualitet med detta perspektiv främst har en reproducerande funktion (Richardson, 1997). Foucault (1998 [1979]) talar om det malthusianska paret, alltså det heterosexuella paret som ägnar sig åt sex i reproduktionssyfte. Detta par symboliserar den legitima sexualiteten, med andra ord heterosexualiteten. Med ett historiskt perspektiv visar Foucault oss att den sexuella

³ Andra lesbiska feminister vid denna tid diskuterade frågan om heteronormativitet är bland andra Monique Wittig och Gayle Rubin.

”driften” har isolerats till en biologisk och psykisk drift, som har tillskrivits beteckningen ”normal” eller ”patologisk”, alltså frisk eller sjuklig.

Adrienne Rich (1980) talar om en tvångsheterosexualitet som är institutionaliserad, och om en fördomsfull obligatorisk heterosexualitet som uppfattar lesbiska erfarenheter som ”liggande på en skala som sträcker sig alltifrån avvikande till motbjudande, eller helt enkelt osynliggörs” (s. 9). Detta är att betrakta lesbisk existens, eller homo- och bisexualitet, med ett heteronormativt perspektiv, eller med Richs ord, med ett heterocentrerat perspektiv.

Med detta perspektiv finns ett antagande att de flesta är heterosexuella. Rich talar dels om ett historiskt osynliggörandet av lesbiska kvinnors erfarenheter och dels om ett patologiserande av den lesbiska existensen (att den historiskt och faktiskt har katologiserats som en sjukdom), som två anledningar till varför ett sådant antagande ansetts hållbart. Man kan alltså säga att heteronormativitet bland annat kan ha som följd att homo- och bisexualitet osynliggörs, vilket innebär att den inte har institutionaliserats (den finns men den syns inte), eller patologiserats (när den syns).

Foucault (1998 [1979]) skriver att sexualitet

is the name that can be given to a historical construct: ...
a great surface network in which the stimulation of bodies,
the intensification of pleasures, the incitement to discourse
...are linked to one another, in accordance with a few major
strategies of knowledge and power (s. 105-106).

Med andra ord, sexualitet är med detta perspektiv, inte en inneboende drift som kan lösas på ett ” normalt ” eller på ett ” onormalt ” sätt, utan det är en historisk konstruktion. Det är i talet om sexualitet som sexualitet har skapats, menar Foucault, och att det är i en sådan diskurs som det reproducerande, heterosexuella paret har naturaliserats.

Detta, menar Diane Richardson (1997), är en konstruktivistisk syn på sexualitet, där våra sexuella känslor och våra sexuella handlingar, vår förståelse av kön och sexualitet och vår sexuella identitet, ses som socialt, kulturellt och historiskt konstruerade. Det är detta perspektiv på sexualitet, det konstruktivistiska, som teorier kring heteronormativitet grundar sig på. Det innebär inte bara ett ifrågasättande av en essentialistisk syn på sexualitet, utan också ett ifrågasättande av den definierade normaliteten. Men det är, påpekar Richardson, inte heterosexualiteten som handling som kritseras, utan den heterosexuella institutionen.

Heterosexuell normativitet innebär att heterosexualitet är institutionaliserad som handling, som relation, som familjestruktur och som identitet; det innebär också att heterosexualitet är konstruerad som en naturlig, oföränderlig och stabil kategori (Richardson, 1996).

Med Tiina Rosenbergs (2002) ord:

Den heterosexuella normen lever genom att framstå som naturlig och vanlig. Därmed framstår den som önskvärd medan homosexualiteten blir problematisk, något som ständigt måste förklaras. Tanken på avvikaren som problematisk och normen som självklar skapar en klyfta mellan ”vi” och ”de” där den egna normen är naturaliserad och inte ifrågasatt (s. 102).

Där Rich (1980) skriver att heterosexualitet ”inte alls är en ’preferens’ utan något som måste skapas, styras, arrangeras, lanseras och vidmakthållas genom våld” (s. 31), menar Judith Butler (1999) att detta är ett sätt som tvångssexualiteten fungerar på. Men hon visar på att det också är en hegemonisk, diskursiv modell tätt sammankopplad med förståelsen av genus. Hon talar om den heterosexuella matrisen, som ett mönster av en kulturell förståelse där kroppar, genus och begär görs till någonting ”naturligt” (s. 194 n 6). Det är en modell som bygger på att kroppar får sin betydelse genom ett stabilt kön och ett stabilt genus, som definieras som motsatser och genom den obligatoriska heterosexuella handlingen (ibid.).

Det är alltså med andra ord ett system som bygger på att den kvinnliga kvinnan åtrår den manliga mannen och på att den manliga mannen åtrår den kvinnliga kvinnan. Det betyder att genus är beroende av den heterosexuella matrisen och får sin betydelse i samband med kön, sexualitet och begär (Butler, 1999). Denna syn på genus, skriver hon,

presupposes not only a causal relation among sex, gender, and desire, but suggests as well that desire reflects or expresses gender and that gender reflect or expresses desire (s. 30).

Att genus är performativt, ett görande och inte ett varande, visar Butler (1999) genom att påpeka att de som misslyckas med att ”göra” sitt genus korrekt, de som inte lever upp till vad som förväntas av deras genus (”gender trouble”), straffas för det på olika sätt. Hon menar också att genom att ifrågasätta den dominerande heterosexuella ramen, förlorar man sin självklara plats i förhållande till genus (förord s.xi). Dessa två exempel visar på sambandet mellan genus och den obligatoriska heterosexualiteten.

Butler (1999) skriver att genus är

the repeated stylization of the body, a set of repeated acts within a highly rigid regulatory frame that congeal over time to produce the appearance of substance, of a natural sort of being (s. 44).

Alltså att det är upprepningen som gör att genus ser ut att vara naturligt, och när man *blir* ett genus, blir man också naturaliserad. Med detta perspektiv är genus alltså inte någonting man är, utan någonting man gör, i form av diverse handlingar och uttryck. Dessa uttryck upprepas tills det ser ut att vara ett naturligt varande. Uppreppningens mål är med andra ord att bevara genus inom den binära uppdelningen kvinna/man. Detta, menar Butler, gör att kön ser ut att höra samman med en ”naturlig identitet” (genus) och ett ”naturligt begär” (heterosexualitet).

Att den heterosexuella matrisen så våldsamt försöker bevisa sin ”naturlighet”, bevisar att den inte är ”naturlig”, menar Butler, och hävdar vidare att det som verkar vara originalet (heterosexualiteten) inte är något annat än en parodi på *idén* av detta ”naturliga” original. Hon skriver vidare:

If the ”cause” of desire, gesture, and act can be localized within the ”self” of the actor, then the political regulations and disciplinary practices which produce that ostensibly coherent gender are effectively displaced from view (s. 173-174).

Alltså: om genusidentiteter begränsas till ett psykologiskt inre hos individer, döljs dessa identiteters politiska och diskursiva ursprung.

En aspekt av heterosexualitetens naturalisering, skriver Richardson (1996), är att heterosexualitet ofta definieras som en social identifikation (hustru/make; flickvän/pojkvän; mamma/pappa), och sällan som en sexuell identitet. Däremot definieras ofta homo- och bisexuella som sexuella kategorier och identifikationer, fortsätter hon, och menar att skillnader beroende av kön, klass, etniskt påbrå och religion exempelvis, försvinner som en följd av denna sexuella markör som ”icke-heterosexuell”. Med anledning av att detta ”icke-heterosexuella” blir en sexuell markör, kan den också förpassas till den privata sfären (ibid.). Att homo- och bisexualitet kan avfärdas som någonting ”privat”, innebär att heterosexualitet inte behöver betraktas som en sexuell kategori eller identitet. Den är en naturaliserad, och samtidigt osynlig, social markör.

Man kan kort säga att begreppet heteronormativitet syftar på ”de institutioner, strukturer, relationer och handlingar som vidmakthåller heterosexualitet som något enhetligt, naturligt och allomfattande” (Rosenberg, 2002, s. 100). Det är en hegemonisk heterosexuell norm, vilket innebär dels att allt som hamnar utanför blir avvikande, och dels att heterosexualiteten inte uppfattas som en norm (Rosenberg, 2002), utan som någonting ”naturligt”.

Normativitet, skriver Rosenberg (2002), ”utgör det maktsystem som vidmakthåller och backar upp normer” (s. 101), och en teori om ett sådant system är Butlers heterosexuella matris. I denna heteromatrix heterossexualiseras begäret dels genom att förståelsen av genus (kvinnlighet eller manlighet) begränsas till kön (kvinna eller man), och dels genom att begäret sammankopplas med reproduktion.

Vad är socialt arbete?

Sökandet efter en generell teori giltig att beskriva, förklara och förutsäga allt socialt arbete kan liknas vid en ökenvandring (Nygren, 2000, s. 253).

Socialarbetare möter ofta människor som befinner sig i mycket svåra situationer. I dessa möten förmedlar socialarbetaren sina egna och, som representant för samhället, majoritetssamhällets normer och vad som är rätt, riktigt och önskvärt. Därför är praktiskt socialt arbete i sig starkt normativt/normförmedlande (Goldberg *et al.*, 1990, s. 11).

Det går inte hitta en enhetlig definition på vad socialt arbete är. Det saknas bestämda kriterier och gemensamma definitioner för socialt arbete, och vad det är och vilken funktion det fyller i ett samhälle är beroende av vilket perspektiv man väljer att betrakta det med, skriver Meeuwisse & Swärd (2000). Av den anledningen har jag valt att betrakta det sociala arbetet utifrån några, inom socialt arbete, centrala teoretikers olika perspektiv. Inledningsvis ges en kort historisk tillbakablick, och därefter diskuteras olika perspektiv och aspekter på det sociala arbetet, som anses relevanta för syftet med uppsatsen.

Sociolog och socionom Ulla Pettersson (2001) har skrivit om det sociala arbetets historiska utveckling och hävdar att det i Sverige har sitt ursprung i 1800-talets filantropiska välgörenhetstradition, som byggde på en föreställning om att de som var fattiga behövde både uppfostran och moralisk påverkan. Det var ”de borgerliga kvinnorna som med sin utbildning och moderlighet ansågs särskilt väl lämpade för dessa uppgifter” (Pettersson, s. 23). Detta välgörenhetsarbete utvecklades successivt till ett yrke under slutet av 1800-talet, och år 1921 inrättades den första svenska utbildningen i socialt arbete, på socialinstitut, skriver Pettersson. Från och med 1964 blev dessa socialinstitut till socialhögskolor, och det är denna förvandling som Pettersson menar är en början på vad hon kallar för det sociala arbetets professionaliseringsprocess. För att öka statusen för socialarbetarna, nu kallade socionomer, påbörjades en akademisering av yrket, vilket gjorde att socialhögskolorna förenades med universiteten på 70-talet (Pettersson, 2001; Kåhl, 1995).

Socialt arbete blev därmed ett universitetsämne, och idag betraktas det som ett forskningsområde, inte en enhetlig forskningsdisciplin (Sunesson, 2000). Det är ett flerdisciplinärt område som alltså söker teorier från flera vetenskaper, och det är enligt Sunesson,

multidiskursivt. Med detta menar han att ”forskarna på området deltar i vetenskaplig utveckling på flera områden med olika vetenskapliga samtalsregler” (s. 270) och att socialt arbete inte har en egen teorikärna. Utgångspunkten har från början varit att konstruera ämnet med hjälp av olika fält och man tänkte sig ett ”ämne som skulle tillämpa andra ämnens teorier och metoder för att öka kunskap av relevans för olika typer av praktik i socialt arbete” (Nygren, 2000, s. 240).

Socialt arbete är alltså dels praktik, dels utbildning och dels forskning, och vilket förhållningssätt man har till det sociala arbetet är naturligtvis beroende av vilken av dessa tre olika arenor som man betraktar socialt arbete utifrån (Nygren, 2000). Denna uppdelning, menar Lennart Nygren, innebär att ”fält, forskning och utbildning inte står i något per definition fridfullt förhållande till varandra” (s. 241). Att socialt arbete är både ett praktiskt arbete och ett teoretiskt förhållningssätt kan med andra ord innebära skillnader i betraktelsesätt, som kan ligga till grund för en konflikt mellan teori och praktik.

Socialt arbete brottas alltså med en motsättning mellan teori och praktik (Cosis-Brown, 1998; Fawcett, 2000; Månsson, 1990), och vetenskapskritikern Margareta Hallberg (2000) skriver, som bakgrund till denna konflikt, att detta är något som socialt arbete har gemensamt med andra forskningsområden som också står i förbindelse med praktisk kunskapsutövning. Hon skriver att det teoretiska ofta ställs mot det praktiska på ett dualistiskt sätt, både i vardagliga och i vetenskapliga sammanhang, och att termerna praktisk och teoretisk ofta förknippas med olika verksamheter (s. 261);

yrkeskunskap är i stor utsträckning praktisk medan forskning och vetenskaplig kunskap är teoretisk. Mycket tyder på att det finns en hierarki mellan teori och praktik, där det praktiska nedvärderas i förhållande till det teoretiska (ibid.).

Enligt Hallberg (2000) är det i denna nedvärdering av praktiken som den riskerar att förlora sin självständighet. Om praktiken som följd uppfattas som en tillämpad teori, ”ett slags teknik eller metod för att använda teorin i praktiken” (s. 262), menar hon att risken är stor, särskilt om teorin är bristfällig, att studenten lär sig förhållningssätt och uppfattningar som har sin grund i ett normativt tänkande (s. 263).

För att peka ut något gemensamt i en syn på vad socialt arbete är, framhåller Meeuwisse & Swärd (2000) att det ses som en konsekvens och en produkt av det moderna samhället, och att det handlar om bland annat omsorg, försörjning och kontroll. ”Socialt arbete balanserar mellan frivillighet och tvång, samt mellan kontroll och frigörelse” (s. 148) skriver socialpedagog och rättssociolog Ingela Kåhl⁴ (1995), och menar vidare att det är formellt tvång som gör kontrollen inom det sociala arbetet tydlig. Å ena sidan ska socialarbetaren hjälpa och stödja, men å andra sidan, skriver Goldberg *et al.* (1990), ”ingår socialarbetare i den repressiva statsapparaten” (s. 12). Denna tvetydighet speglar alltså hur det sociala arbetet innebär både omsorg och kontroll.

När Neil Thompson (2000) talar om omsorg och kontroll i det sociala arbetet, talar han delvis om socialarbetarens maktposition. Denna maktposition kan, menar han, användas på ett positivt och konstruktivt sätt, där målet är att stödja och förstärka ”klienten”, men den kan också användas destruktivt, i form av förtryck. Han menar att när socialt arbete betraktas som omsorg är målet social stabilitet, och att detta är detsamma som att få ”disadvantaged members of society to function effectively in society” (s. 15). Det handlar, enligt honom, om att få människor att bättre hantera sin sociala situation, inte så mycket om att möjliggöra förändring av dessa. Ur ett kritiskt perspektiv kan med andra ord detta ses, inte som omsorg, utan som kontroll av människor, och som ett sätt att undvika ett ifrågasättande av ojämna maktrelationer (Thompson, 2000).

Med ett annat perspektiv kan socialt arbete ses som en del av en process för social förändring, fortsätter Thompson. Som bakgrund till detta förhållningssätt till socialt arbete, betraktas ”klienter”, eller brukare, till övervägande del som ”members of oppressed minorities whose problems owe more to the structure of society than to their own personal failings or inadequacies” (Thompson, 2000, s. 17). Och det sociala arbetets mål är då att

support oppressed individuals, groups and communities in challenging the discrimination and inequality to which they are routinely and systematically exposed (*ibid.*).

Med detta perspektiv på socialt arbete, ligger vikten på att arbeta för social förändring, skriver Thompson (2000), istället för att hjälpa människor komma till rätta med sin ”ofördelaktiga” position.

⁴ Numer Kolfjord.

Malcolm Payne (2002) talar om hur socialarbetare och ”klienter” *konstruerar* det sociala arbetet, och att detta sker i den kontext som socialtjänsten utgör. Men, skriver han

det konstrueras inte på nytt varje gång en socialarbetare och en klient träffas, vilket beror på att varje socialarbetare, klient och arbetsplats för socialt arbete i sin tur är konstruerade i det samhälle i vilket de finns (s. 21).

För att förstå vad socialt arbete är, måste vi enligt Payne (2002) förstå dess sociala konstruktion. Han hävdar till exempel att när socialarbetare väljer att använda en teori bidrar de till det sociala arbetets konstruktion, och att den organisation i vilken det sociala arbetet utförs, består av en mängd relationer som påverkas av sociala konstruktioner.

Som nämnts ovan ses ett professionellt socialt arbete ofta som ”en produkt av det moderna samhället” (Meeuwisse och Swärd, 2000, s. 43), och detta bekräftas av Payne (2002), som skriver att det sociala arbetets teori har påverkats av positivism och modernism. David Howe (1994) menar också att de vanligaste aspekterna i socialt arbete, omsorg och kontroll, kan ses som ett modernt projekt. Sökandet efter kunskap och sanning har, menar han, lett till idéer kring vad som är normalt och inte, vad som är friskt och inte friskt, och att sådana bedömningar av människor är en del av det sociala arbetet. På så sätt upprätthåller socialarbetaren ”the idea of the good and just society” (Howe, 1994, s. 519). De sätts alltså i en maktposition, vilket bland annat innebär att de har makt att definiera ett problem och att definiera hur detta problem skall lösas.

3 Analys av texter

Jag gör här en analys av texter, tagna från aktuell kurslitteratur på två socionomutbildningar, med hjälp av analytiska verktyg, hämtade från teorier kring heteronormativitet. Det innebär att jag följer två teman, osynliggörande och representation, för att undersöka om texterna kan betecknas som heteronormativa. Jag tittar alltså på om heterosexualiteten problematiseras och på hur homo- och bisexualitet behandlas i litteraturen.

Är socialt arbete heteronormativt?

Löggen om den obligatoriska...heterosexualiteten påverkar
...varje yrke, varje referensverk, varje undervisningsplan,
varje organisationsförsök, varje relation eller samtal som
den svävar över (Rich, 1980, s. 45)

Om vi godtar att detta är något som sker i samhället generellt
måste vi också acceptera att det även försiggår i det sociala
arbetet (Thompson, 2000, s. 39).

Osynliggörande

I grundboken *Psykologi: Ett Integrerat Perspektiv* (2000) hänvisar man till Erik H. Eriksons utvecklingsteori, som bygger på idén att människor går igenom olika faser, eller kriser, i sin utveckling, vilka kan lösas på olika sätt. Inledningsvis står det att han ”ansåg att hela livscykeln var viktig, och att om det fanns någon fas som var viktigare än andra var det ungdomstiden eller adolescensen med dess normativa kris bestående av identitet kontra rollförvirring” (s. 356). Där står fortsättningsvis att ungdomstiden kan uppfattas som ”en tid i livet då samhället tillät unga människor att pröva olika åsikter vad gäller sexuella, politiska och religiösa aspekter” (ibid.). Rollförvirring kan alltså ses som resultatet av en dåligt löst kris, eller som en del i utvecklingen mot en identitet.

Även i *Utvecklingspsykologiska teorier* (1999) behandlas Eriksons utvecklingsteori, vilket tyder på att detta är en teori som används i utbildningar i socialt arbete. Så här skriver Espen Jerlang om krisen i adolescensen: ”Erikson kallar krisen... ’identitet kontra identitetsförvirring eller negativ identitet’”(s. 91) och: ”Lyckas det inte för den unge att genomleva denna kris, ger det ångestupplevelser, som i sin tur kan ge utslag i antingen identitetsförvirring eller i

negativ identitet” (s. 93). Om ”negativ identitet” står det: ”Kanske ’väljer’ den unge en bestämd form av negativ identitet, t ex en kriminell avvikarroll, en punkarroll, en homosexuell roll – kanske därför att den unge upplever, att en ’negativ’ identitet är bättre än ingen alls” (s. 93-94). Dessutom står det att

Identitetskrisen kan påverka den unge resten av livet på ett negativt sätt: den kan ge utslag i en kriminell bana, i utveckling av allvarliga psykiska sjukdomstillstånd som psykos, neuroser, depressiva tillstånd, självmord m m. För att förstå dessa ’negativa’ utvecklingsförlopp måste man räkna in fellösta kriser under tidigare stadier. Ty har det skett en felutveckling där, är det av stor betydelse för de problem, som uppstår i puberteten (s. 94).

Jerlang (1999) påpekar kort att ”begreppet ’negativ identitet’ bör förstås ’relativt’, då det kan vara svårt att entydigt definiera vad som är negativt och för vem” (s. 94). Han nämner dock ingenting om att det är problematiskt att tala om homosexualitet som en *roll*, och som en kris. Inte heller att det oproblematiskt görs kopplingar mellan homosexualitet (kallad ”negativ utvecklingsförlopp”) och ”fellösta kriser”, ”felutveckling”, och ”problem” tidigare i livet. Han påtalar inte heller att kriminalitet och homosexualitet likställs med varandra.

I texterna kopplas rollförvirringen samman med att unga människor prövar olika *åsikter* vad gäller till exempel sexuella *aspekter*. Vad innebär dessa sexuella aspekter? Ingår homo- och bisexualitet som en del i dessa? Betraktas vidare dessa så kallade sexuella aspekter som en rollförvirring? Innebär detta att när dessa åsikter prövats, och den unga människan lagt dessa prövningar åt sidan (och ägnar sig exempelvis åt ett heterosexuellt leverne) då har hon eller han fått en positiv identitet? Om den unga människan inte lyckas med detta, är hon eller han då fortfarande rollförvirrad? Jag ställer dessa frågor, för att de varken ställs eller besvaras i texten. Detta är kopplingar som kan göras, men författarna har alltså inte diskuterat detta alls. Finns det utrymme för denna typ av diskussioner i undervisningen, där denna litteratur används, undrar jag.

Utifrån dessa båda texter kan det tolkas som att den unga människan kan välja en homosexuell roll på grund av tidigare fellösta kriser. Här finns alltså en definierad normalitet och det sker ett diskursivt skapande av vad som är ”normalt” och ”naturligt”. Med andra ord kan texterna betraktas som heteronormativa.

Under rubriken ”Vuxen ålder – att bli förälder och ha ansvar för barn” står det i *Psykologi: ett integrerat perspektiv* (2000) följande:

Det är förstås kvinnan som konkret föder barnet och som ger det mat (om vi undantar den moderna vanan med flaskmatning). Det är oftast modern och inte fadern som har huvudansvaret för omsorgen av barnet under de första åren. Forskningen visar dock att fäder kan gå in och klara av föräldrarollen lika bra som mödrar, men det vanligaste är att männen inte innehar en lika stor roll som kvinnorna när det gäller skötseln av hem och barn (s. 359).

Och vidare:

När barnen blir äldre brukar...papporna uppvisa ett annat beteende än mammorna. Papparollen rymmer mer av aktivitet och uppsluppen lek, medan mammornas umgänge är lugnare och mer vårdnadsinriktat. En förklaring till dessa könsskillnader är att de utgör en del av den vanliga könsrolls-uppdelning som finns i vår kultur. En alternativ förklaring går ut på att detta är ett utslag av biologiskt bestämda skillnader när det gäller hur män och kvinnor beter sig mot barn (ibid.).

Att bli förälder innebär, enligt denna text, att bli förälder som *heterosexuell*. Det tas för givet att familj är detsamma som det heterosexuella paret som skaffar barn tillsammans. Det visar på att någon annan familjebildning än mamma, pappa, barn osynliggörs.

Förutom att det osynliggör (bland andra) homosexuella föräldrar och befäster könsroller, sänder denna typ av text även ut signaler om att män inte är lika vårdande som kvinnor. Detta ser vi tydligt i det andra citatet här ovan. Jag undrar vad det kan få för konsekvenser, inte bara för läsarens tankar kring hur homosexuella män är som föräldrar, utan också vad denna typ av ”information” i förlängningen kan betyda i ett möte mellan socialarbetare och homosexuella män som är föräldrar.

Familjeterapins grunder: ett interaktionistiskt perspektiv (2000) är en bok som behandlar ett praktiskt socialt arbete – familjeterapin. Texten är genomgående heteronormativ. Detta innebär att det inte finns någon representation av homo- och bisexuella föräldrar, eller familjer som består av andra personer än en mamma, en pappa och barn. Familjer antas igen bestå av heterosexuella föräldrar.

Här följer några exempel ur texten, i form av citat:

När en man och en kvinna flyttar samman utgör de ett par. När de får sitt första barn utökas antalet par-relationer (dyader) till tre: mamma-pappa, mamma-barn och pappa-barn (s. 127).

En del kvinnor väljer partners som på olika sätt påminner om den egna fadern, och andra en partner som i mångt och mycket är faderns motsats. Mäns val står på motsvarande sätt i relation till den första kvinnan han mötte i sitt liv – sin mor (s. 140).

Ett vanligt mönster är att båda ser sitt agerande som ett svar på den andres...Det klassiska exemplet är hustrun som upplever att hon gnatar för att mannen är så tillbakadragen, medan maken ser det som att han drar sig undan för att hustrun är så gnatig (s. 125).

Utöver dessa exempel, som visar på ett uppenbart heteronormativt betraktande på familjen och parbildningen, och på ett starkt könsrollstänkande, finns även en annan typ av osynliggörande i denna bok. Det handlar om ett uteslutande av representationer av familjebildningar som inte bygger på det heterosexuella paret och tvåsamheten, där det finns uppenbart utrymme för detta. Ett exempel är att under ”Litteraturförslag för fortsatta studier” finns det utrymme att hänvisa till litteratur som behandlar andra familjebildningar än den ”heterosexuella”, exempelvis till litteratur om homosexuella föräldrar. Detta görs inte, och det ser jag som heteronormativt. För även om denna bok inte behandlar detta, ens som en specifik fråga, borde det finnas hänvisningar till litteratur där den intresserade läsaren kan finna dessa representationer.

Denna aspekt av osynliggörandet av homo- och bisexuella, homo- och bisexualiteter, och heterosexuell normativitet, alltså att inte ens nämna homo- och bisexuella eller teorier kring heteronormativitet i text (eller under litteraturförslag) där det hade varit högst relevant, diskuteras vidare i relation till boken *Psykologi: ett integrerat perspektiv* (2000). Här saknas alltså denna representation där jag menar att den bör ha en självklar plats. I kapitlet om socialpsykologi diskuteras (om än väldigt kort) bland annat postmodernism, social konstruktion, dekonstruktion, diskursanalys, och feminism. Här nämns exempelvis varken queerteori eller teorier om heterosexuell normativitet, trots att det hade varit relevant i sammanhanget. Att detta utesluts tolkar jag som en omedvetenhet, dels av att texterna i sig är heteronormativa och dels av att denna typ av positiva representationer är viktiga.

Representation

Historically, social work has contributed to the oppression of lesbians and gay men both at individual and collective level. As a profession it has added to and propagated ideas pathologising homosexuality (Cosis-Brown, 1998, s. 1)

Homosexuality is constructed as the "different" (or "deviant") in contrast to a normalised, naturalised sexuality, which is institutionalised as a specific form of married, reproductive heterosexuality (Richardson, 2000, s. 40).

Eftersom det finns så lite representation av homo- och bisexualitet i kurslitteraturen, har jag valt att ge utförliga citat ur den litteratur där representation faktiskt finns. I diskussionen ovan betraktades osynliggörandet som ett implicit uttryck för heteronormativitet, medan följande representationer uppfattas som uttalat heteronormativa. När jag sökt efter representation av homo- och bisexuella i kurslitteraturen har jag först tittat i sakregister efter "homosexualitet" och "bisexualitet", men även efter "heterosexualitet", "sexualitet" och "identitet". Sedan har jag översiktligt gått igenom övrig text för att hitta mer implicita representationer⁵.

I *Dynamisk Psykiatri i Teori och Praktik* (2000), skriven av psykiatriker Johan Cullberg, får jag i sakregistret hänvisningar till fyra sidor om homosexualitet. Den första hänvisningen ges till kapitlet om personlighetsutvecklingen, där det under rubriken "Om utvecklingen av manlighet och kvinnlighet", med "Störningar i pojkens sexualutveckling" som underrubrik, står följande:

Yngre män som har skuld känslor för sin maskulina självhävdelse är i djupet ofta rädda för homosexualitet. De känner sig omanliga och därför möjligen kvinnliga – som sådana tror de sig attrahera andra män. De gör då den omedvetna och felaktiga kopplingen mellan upplevelsen av omanlighet och homosexualitet (s. 87)

Här kopplas alltså "störningar i sexualutvecklingen" samman med homosexualitet, vilket är ett tydligt uttryck för homosexualitet som någonting onaturligt, som en störning och som någonting som måste problematiseras. Texten bygger med andra ord på ett patologiserande av homosexualiteten. Detta förhållningssätt är genomgående, och ett annat exempel är när jag söker upp nästa hänvisning till homosexualitet och hittar en egen rubrik för homosexualitet

⁵ Varken heterosexuallitet (som särskild kategori) eller bisexualitet finns representerade i någon av den valda litteraturen.

under kapitlet ”Variationer i sexualinriktning och störningar i könsidentiteten”⁶. Under denna rubrik står det att

Rättigheten att respekteras som fullvärdiga människor
Är självklar. Däremot är det, enligt min uppfattning, svårt
att betrakta homosexualitet som en biologiskt normal
sexualvariant, bl a eftersom den utesluter reproduktionen,
som är sexualaktens ’överlevnadsmål’ (s. 183).

Här kan vi se att Cullberg har en essentialistisk syn på sexualitet, där den legitima och naturliga sexualiteten är den heterosexuella. Sexualiteten kopplas tätt samman med reproduktion och därmed är homosexualiteten den illegitima och den ”onaturliga”, eftersom den inte följer ”sexualaktens överlevnadsmål”. När jag läser detta undrar jag vad han menar med ”bland annat”. Av vilka fler anledningar anser han att det är svårt att betrakta homosexualitet som en biologiskt normal sexualvariant? Detta får vi inte veta.

Därefter skriver Cullberg (2000) att det är ”praktiskt att räkna med tre slags homosexuell problematik” (s. 183), vilket tydliggör hans syn på homosexualitet som ett problem som måste förklaras och lösas. Han tar först upp ”Den tidigt och totalt homosexuellt identifierade”, sedan ”Den från början ambivalent homosexuellt identifierade” och slutligen ”Pseudohomosexualitet”.

På den första ”homosexuella problematiken” har Cullberg en förklaring som lyder:

Den djupa, olösta symbiotiska kontakten med modern i förbindelse med en överväldigande kastrationsångest betingar hos den homosexuelle *mannen* en rädsla att uppslukas och förintas av det kvinnliga sexualorganet. Hos pojken väcks på grund av denna olösta modersidentifikation en klassisk feminin hållning gentemot fadern, som senare under oidipalperioden överförs till att riktas mot andra män. Dessa homosexuella vänder sig därför i en passiv hållning till andra män och undgår på så sätt sin ångest att uppslukas av kvinnan (s. 184).

Vad gäller den homosexuella kvinnan skriver han: ”Den homosexuella upplevelsen blir huvudsakligen ett symbiotiskt moderssökande med stor rädsla för det manliga genitalorganet” (s. 184). Förklaringen av den manliga homosexualiteten bygger på en olöst moders-

⁶ Ett kapitel som Cullberg har fått hjälp med av Preben Hertoft som gått igenom texten och reviderat den. Om man läser samma kapitel i tidigare upplagor av denna bok, kan man förstå varför han tagit hjälp utifrån.

identifikation och av kvinnans homosexualitet på ett moderssökande i relation till en rädsla för mannens könsorgan. Märk väl att homosexualitet oproblematiskt och okritiskt förklaras med psykoanalytiska termer.

Den andra ”homosexuella problematiken” (”Den från början ambivalent homosexuellt identifierade”) beskrivs på följande sätt: ”Heterosexuella förhållanden förekommer vanligen men homosexualiteten står som ett hotande alternativ” (s. 184). Här skriver Cullberg (2000) om flickan, att hon är rädd för kränkning från fadern och att hon därför identifierar sig med faderns sexualitet. Han skriver att ”hon betar sig mot andra kvinnor som hon själv önskat bli älskad av sin far” (s. 185). Här handlar det inte längre om en rädsla för mannens könsorgan, utan kvinnans sexualitet står nu alltså i relation till faderns sexualitet. I båda fallen betraktas kvinnans sexualitet som en konsekvens av hennes relation till en man, till mannens/faderns kön eller sexualitet.

Den ”problematik” som Cullberg kallar ”Pseudohomosexualitet”, menar han innebär

de homosexuella rädslor eller fantasier som kan räknas som ett ofta övergående neurotiskt utvecklingsdrag hos pojkar och flickor under adolescensen och ibland även efter denna. Även här är det väsentligen oidipal problematik som är olöst (s. 185).

Här är alltså homosexualiteten en övergående fas, ett neurotiskt utvecklingsdrag. Allt bygger på en naturalisering av det heterosexuella paret, och på en direkt koppling från kön till genus till sexualitet.

Som ”Psykiatriska följdtilstånd” (s. 185) för homosexualitet⁷ är, skriver Cullberg, ”personlighetsstörning av borderlinetyp med ångest och depressionstendenser” (ibid.). Han fortsätter: ”De homosexuella förefaller ibland vara ännu mer känsliga för att överges än andra (läs: heterosexuella) och kan ofta söka akut i panik vid kriser i sina relationer” (s. 185). Märk här att homosexuella ställs mot ”andra människor”, inte ”heterosexuella”, vilket är ett heteronormativt sätt att uttrycka sig på. Det är också Cullbergs sätt att generalisera över ”de homosexuella” som en kategori.

⁷ Homosexualitet verkar alltså inte bara vara ett problem i sig utan har dessutom diverse följdproblem.

Han diskuterar även behandling av homosexualitet och skriver:

Homosexuella kan precis som andra människor – om motivationen och jagstyrkan är tillräckligt starka – tillgodogöra sig psykoanalytisk behandling, men det är tveksamt om man kan förändra den sexuella preferensen (s. 186).

Att tala om behandling av homosexuella som en kategori, är ett sätt att sjukdomliggöra, eller patologisera, homosexuella.

När jag slår upp ”homosexualitet” i sakregistret i *Psykologi: ett integrerat perspektiv* (2000) får jag upp en sida där det tydligen ska stå något skrivet om homosexualitet. Jag letar upp sidan och finner ett ”fallexempel”, där rubriken lyder ”Är homosexualitet en störning?”. Jag har kommit till ett kapitel vid namn ”Klinisk psykologi”, där det inledningsvis står att målsättningen för kapitlet är att läsaren bör kunna ”beskriva och värdera olika perspektiv när det gäller avvikande beteende och mentala störningar” (s. 603). Läsaren bör även kunna ”beskriva huvudsakliga symptom som rör depression, schizofreni, ångest och personlighetsstörningar” (ibid.), står det.

Denna ruta, detta fall exempel, är alltså den i boken enda representationen av homosexualitet överhuvudtaget. I texten står att homosexualitet historiskt sett har klassificerats som en störning, men att benämningen förändrats med tiden. Beteckningen ”störning” togs enligt texten, inom klinisk psykologi/psykiatri, bort 1973 för att ersättas med ”egodystonisk homosexualitet”, till att idag gå under kategoriseringen ”de individer som plågas av sin sexuella läggning” (s. 610). Fortsättningsvis står där:

Teoretiskt sett möjliggör detta användningen av såväl egodystonisk heterosexuallitet som egodystonisk homosexualitet, även om det förstnämnda förmodligen inte är särskilt vanligt (ibid.).

Varför det inte är särskilt vanligt med användningen av ”egodystonisk heterosexuallitet” förklaras inte närmare. Att det skulle kunna bero på att heterosexuallitet som samhälllig institution, är obligatorisk, någonting som våldsamt vidmakthålls och någonting som bygger på att den kvinnliga kvinnan åtrår den manliga mannen, och vice versa, är en diskussion som uteblir. Resultatet blir därför heteronormativt.

Syftet med dessa exempel har varit att visa på vilken typ av representation av homosexuella det finns i kurslitteratur på socionomutbildningar idag, och att göra ett nödvändigt ifrågasättande av denna typ av heteronormativa texter. Med teorier om heteronormativitet som bakgrund är både osynliggörandet och patologiserandet av homo- och bisexuella ett bevis på styrkan i den heterosexuella institutionen, den obligatoriska heterosexualiteten.

4 Teoretisk diskussion kring social förändring

Här görs ett försök att undersöka hur en förståelse av heterosexuell normativitet kan införas i det sociala arbetet, med fokus på forskning och utbildning, som en möjlig förändringspraktik. Det innebär att sätta in teorier kring heterosexuell normativitet i en specifik social kontext, och att initiera en dialog mellan socialt arbete och teorier om heteronormativitet. Eftersom detta är en fråga som inte har behandlats i varken svensk eller internationell forskning, görs här ett försök att överhuvudtaget påbörja en diskussion.

Varför införa teorier kring heteronormativitet i socialt arbete?

If negative views about homosexuality are silenced or ignored in social work courses, thus not allowing any exploration or potential for change, then those attitudes are much more likely, later on, to be translated into negative behaviours towards lesbian and gay service users (Cosis-Brown, 1998, s. 53).

Om vi tror på Amy Rossiter (2000) och Helen Cosis-Brown (1998) när de skriver att det inom socialt arbete finns en historik av patologisering av homo- och bisexuella, finns det en uppenbar anledning att föra in en förståelse av heterosexuell normativitet i det sociala arbetet. Att utbildningsmaterial fortfarande är heteronormativt tyder på att det saknas en kritisk analys av just heterosexuell normativitet, vilket också avsaknaden av detta perspektiv på forskning i socialt arbete visar. Detta innebär att det finns anledning att tro att det är av vikt att föra in förståelsen av att det finns en dominerande heteronormativ diskurs inom socialt arbete, liksom i det övriga samhället.

Teorier kring heteronormativitet har en konstruktivistisk syn på sexualitet, vilket innebär att sexualitet betraktas som socialt, kulturellt och historiskt skapat. Talet om heterosexualitet som någonting naturligt och normalt, och om homosexualitet som någonting onaturligt och onormalt, är ett exempel på en heteronormativ diskurs. Det är, som diskuterats ovan, denna som teorier kring heteronormativitet ifrågasätter och problematiserar.

Heteronormativ diskurs och socialt arbete

Vad är då diskurs? Diskurs är ett bestämt sätt att förstå och tala om världen, eller delar av världen, och samtidigt ett sätt att representera sociala relationer och reflektera över dem (Jørgensen & Philips, 2000). Men det är, med språkforskaren Norman Faircloughs (1995) förståelse som bakgrund, också en praktik som *skapar* dessa förståelser och representationer. Diskurs handlar alltså inte bara om representation, det är också en handling, en social praktik, och det är detta Fairclough beskriver som diskursiv praktik.

Karin Widerberg (2002), ser diskurs som ”ett slags metasamtal som omfattar strukturerade övertygelser, rationaliteter, logiker och kunskapsformer som *alla* i ett samhälle förhåller sig till då de fattar beslut, argumenterar och prioriterar” (s. 156-157). Hon menar att förståelsen av den diskurs eller de diskurser som finns tillgängliga, påverkar människors beslut och prioriteringar. I relation till socialt arbete får socialarbetaren, i sin roll som beslutsfattare, och med detta perspektiv, en diskursiv makt över brukaren/klienten. Det innebär att socialarbetaren både är en del av, och påverkas av, den diskursiva praktik som finns tillgänglig. Om vi betraktar samhället som heteronormativt och som beroende av en heteronormativ diskurs, hur påverkar det socialarbetaren? Vad som är ”onormalt” kan definieras av dem som har makt att definiera vad som är ”normalt”, och om socialarbetaren har denna ”diskursens makt” att definiera normalitet, hur påverkar det bemötandet av till exempel homo- och bisexuella klienter?

Med Faircloughs (1995) perspektiv är socialt arbete en diskursiv praktik, och som sådan konstruerar den världsbilder och skapar mening åt de världsbilder som redan finns. Detta såg vi exempel på ovan, där osynliggörande och representation av homo- och bisexuella/homo- och bisexualitet diskuterades. Dessa exempel speglar en existerande heteronormativ diskurs, men visar också på hur en sådan diskurs återskapas. Genom diskurs produceras och reproduceras, diskuteras och förändras, hegemonier i samhälleliga organisationer och institutioner (Fairclough, 1995). Om vi tar heterosexuell normativitet som exempel på en sådan hegemoni, och socialt arbete som ett exempel på en samhällelig institution, uppstår följande frågeställning: Kan socialt arbete vara en del i skapandet av heterosexuell normativitet och samtidigt en möjlig plats för förändring av denna hegemoni? Kan det sociala arbetet som en diskursiv praktik, antingen reproducera eller utmana den heteronormativa diskursen?

Vad hindrar ett införande av teorier kring heteronormativitet i socialt arbete?

Ett sätt att förändra en heteronormativ diskurs inom socialt arbete, är alltså att visa på betydelsen av denna normativa struktur. Detta kan bland annat innebära att införa teoribildning kring heteronormativitet i utbildning och forskning. Eftersom jag överhuvudtaget inte funnit någon forskning/litteratur som behandlar frågan om heteronormativitet i socialt arbete, undrar jag: Varför betraktas inte heterosexuell normativitet som ett professionellt ansvar? Ett svar skulle kunna vara att det finns hinder för, eller motstånd mot, ett införande av en förståelse kring heteronormativitet. Ett sådant hinder kan vara konflikten mellan teori och praktik. Eller mer specifikt, en möjlig konflikt mellan ”den postmoderna teoribildningen” och ”det moderna sociala arbetet”.

Konflikt mellan teori och praktik i socialt arbete

The application of theory to practice within social work has been seen as a necessary, but complicated endeavour, finding favour more often with social work educators than with practioners (Fawcett, 2000, s. 62).

Konflikten mellan teori och praktik i socialt arbete bör inledningsvis nämnas som ett av flera möjliga hinder för ett införande av teorier kring heteronormativitet i socialt arbete. Sven-Axel Månsson (1990) talar om själva konflikten mellan teori och praktik i det sociala arbetet⁸ som ett hinder för ett införande av ny kunskap inom socialt arbete. Han menar att i socialt arbete betraktas forskning som ”artschild från det sociala arbetet, som någonting som tillförs utifrån, och inte som någonting som ingår i det sociala arbetets praktik” (s. 36).

Dessutom talar Månsson (1990) om mer generella hinder för införande av ny kunskapsproduktion, som ingår som en aspekt av konflikten mellan teori och praktik. Socialt arbete är en samhällelig organisation och institution, och han menar att organiseringen av det sociala arbetet är ett strukturellt hinder för införande av ny kunskap. Det vill säga att socialt arbete tenderar att betrakta verkligheten utifrån organisationens perspektiv.

⁸Se diskussion kring konflikt mellan teori och praktik under ”vad är socialt arbete?”

Han skriver:

Organisationsorientering innebär att socialarbetaren i sitt kunskapsökande om klienten hellre utgår från den arbetsfördelning, det regelsystem och den organisatoriska praxis som råder på arbetsplatsen än från företeelser och skeenden som ligger *utanför* organisationen (s. 31).

Denna organisationsorientering kan då tänkas vara ett hinder för teoretisk forskning att nå det sociala arbetet dels eftersom teorier behandlar företeelser som inte är av direkt anknytning till en specifik organisation, och dels då teoribildning utvecklas utanför organisationen, ofta genom forskning på högskolor och universitet.

Inom socialt arbete finns också en regelstyrd byråkratism, och administration, skriver Månsson (1990), som hindrar ett kunskapsinhämtande som utgår från verkligheten utanför organisationen. Han menar att denna byråkratism ”är ett allvarligt strukturellt hinder för en grundläggande förändring av kunskapsproduktionen i det sociala arbetet” (s. 32). Detta är faktorer som troligtvis hindrar ett införande, och kanske också påverkar användandet av, teoribildning kring heteronormativitet i socialt arbete.

Om konflikten mellan teori och praktik i socialt arbete skriver Margareta Hallberg (2000) att:

När en utbildning inte förmår knyta samman teori och praktik på ett tillfredsställande sätt, fragmenteras den... Idéer och problemställningar förankras och bearbetas inte, utan de blir ett utanpåverk som leder till många nya termer och begrepp utan egentligt innehåll (s. 263).

Om teorier kring heteronormativitet inte omformuleras till att fungera i ett praktiskt socialt arbete, kan detta vara en följd. Att denna teoribildning inte har en tydlig praktisk förankring, och ofta kan vara svårtillgänglig, kan vara ett hinder för ett införande på exempelvis utbildningar.

Relationen mellan postmodern/poststrukturell teori och socialt arbete

Within its individualising framework, what would post-modernist social services look like? One in which every individual looked after him or herself?

(Dominelli, 2002, s. 58)

Traditionellt sett har socialt arbete varit ett modernt projekt, med positivism och modernism som teoretisk grund (Dominelli, 2002; Fawcett, 2000; Meeuwisse & Swärd, 2000; Månsson, 1990; Payne, 2002). Vilken påverkan har postmodern teoribildning på socialt arbete, om socialt arbete är ett modernt projekt?

Eftersom teorier kring heteronormativitet är queerteoris ”mest centrala och användbara teoretiska ansats” (Rosenberg, 2002, s. 100), och eftersom queerteori kan ses som sprungen ur bland annat postmodernism/poststrukturalism, betraktas fortsättningsvis teori om heteronormativitet förenklat som en postmodern/poststrukturell teori. Postmodernism är en komplicerad term som innefattar en stor variation av ideologiska positioner (Hartsock, 1996), och detsamma gäller för poststrukturalism, och därför har jag valt att i likhet med Pease & Fook (1999), teoretiker inom socialt arbete, inte göra en åtskillnad mellan dessa två.

Tiina Rosenberg (2002) talar om poststrukturalism, med en vid betydelse, som ”ett perspektiv som problematiserar relationen mellan kunskap och makt” (s. 21). Om postmodernism skriver Diane Richardson (2000) att det bland annat är:

the idea of knowledge as contextual and situated; the recognition of the importance of language in constructing difference; the question of notions of ‘truth’ and ‘the self’ as unitary and consistent (s. 55)

Det är denna grund som min användning av termerna postmodern och poststrukturell står på.

Att försöka föra in postmodern teori i socialt arbete är problematiskt, skriver Barbara Fawcett (2000), och menar att det beror på att relativism då skall bindas samman med socialt lokaliserad kunskap. Postmodern teoribildning bygger på pluralism, på fokus på skillnad mellan och inom grupper, på relativism och på en övertygelse om att det inte finns någon objektiv sanning (Fawcett, 2000). Det innebär bland annat att arbeta mot essentialism, att söka dekonstruera hegemoniska diskurser och att undvika kategoriseringar och uppdelningar i binära par (ibid.). Detta kan vara problematiskt i relation till socialt arbete, alltså att fokus ligger på upplösning av kategorier och generaliseringar. Hur skulle det höra samman med ett

praktiskt socialt arbete, som kanske ofta bygger på just kategorier (som i detta fallet skulle kunna vara kategorin ”homo- och bisexuella”)?

I relation till socialt arbete handlar ett införande av postmodern teoribildning också om att inte betrakta socialarbetare som experter, som bärare av kunskap som sedan oproblematiskt skall överföras till brukare. Eller som Pease & Fook (1999) skriver: ”From a postmodern perspective, social workers do not have a monopoly on the truth” (s. 11). Mycket av detta kan verka stå i motsättning till socialt arbete som ett modernt projekt; postmodern teoribildning och socialt arbete kan ses som varandras ytterligheter (Dominelli, 2002).

Lena Dominelli (2002) menar att det är problematiskt att postmoderna teoretiker negligerar det sociala fältet som en kollektiv arena (s. 57), och att det avvisas av postmodern teori att grupper systematiskt diskrimineras. Hon är alltså skeptisk till ett postmodernt socialt arbete, och menar att hon inte tror att det skulle kunna leda till ett arbete som bygger på social rättvisa. Hon skriver:

To deny the existence of systemic inequalities that affect large numbers of individuals who have certain characteristics in common, as postmodernists would have us do, is flying in the face of the everyday realities that countless people on this planet have to address daily (s. 57).

Dominelli är oklar i sin kritik av ett postmodernt socialt arbete och använder oreflekterat termer som ”postmodern teoribildning” och ”postmodernister”. Hon betraktar detta utifrån ett feministiskt perspektiv, och diskuterar alltså i första hand ett feministiskt socialt arbete. Hon talar om ett arbete som bygger på feministiska teorier om kvinnors erfarenheter, i vilket feministiska socialarbetare kan bejaka en kollektiv solidaritet, och skapa ett arbete som har ett kollektivt förhållningssätt till problemlösning som grund. Detta mål ställer hon mot ett postmodernt socialt arbete där hon menar att istället individuella identiteter förstärks.

Dominellis (2002) kritik bör betraktas utifrån det praktiska sociala arbetet, inte så mycket i relation till utbildning och forskning. Det är med fokus på ett feministiskt socialt arbete som hon betraktar ett eventuellt postmodernt socialt arbete, och det är från den positionen som hon alltså tillbakavisar ett sådant. Detta skiljer sig från att som utgångspunkt ha ett införande av postmodern teori som förhållningssätt, och inte nödvändigtvis som arbete.

Den feministiska teoretikern Nancy Hartsock (1996) är kritisk till en användning av postmodern teoribildning i relation till social förändring. Hennes kritik av ”postmodern teori” utgår ifrån ett fokus på vad denna innebär för feministisk teori, vilket skiljer sig från att diskutera utifrån ett fokus på socialt arbete. Men de risker hon påtalar är viktiga att fundera på även här. Hon skriver att postmodern teori innebär att

there is an emphasis on constantly shifting subject positions: nothing lasts long enough to be named, or if named should be immediately problematised, interrogated, or destabilized. In the process, agency and transformative activity disappear (s. 264).

Hon påpekar också att trots att postmoderna teoretiker vill undvika universella påståenden och är motståndare till sådana, när vissa imperialistiska och universella antaganden in i deras arbeten (s. 259-260). Postmoderna teorier (varav teorier kring heteronormativitet kan betraktas som en) uttrycks och representeras dessutom ofta i komplicerade termer, med svåra begrepp och med ett svårt språk (Hartsock, 1996). Dessa teorier är alltså inte alltid särskilt lättillgängliga och därför är det viktigt att fundera kring *hur* teorier kring heteronormativitet bör införas i socialt arbete, för att inte *öka* konflikten mellan teori och praktik. Vi bör inspireras av denna kritik och inte minst fundera kring hur kontextlös teori om heteronormativitet är, och vad det kan betyda för ett eventuellt införande av teoribildningen i socialt arbete.

Postmodern teoribildning kan troligtvis fungera inspirerande på det sociala arbetet, men kan det oproblematiskt översättas till praktik? Hartsock ställer upp postmodern teori å ena sidan och feministisk teori å andra, och diskuterar alltså utifrån det perspektivet. Hon för inte in en diskussion kring förhandling och förvandling. Eftersom till exempel teori om heteronormativitet inte är en praktisk förklaringsmodell, eller ens särskilt praktiskt förankrad, är den troligtvis inte oproblematiskt överförbar till praktik. Därför krävs möjligen att teorin omformuleras och bland annat att den kontextualiseras innan den kan appliceras i praktiken, vilket på olika sätt skulle förvandla den. Detta är att, i motsats till Hartsocks tillvägagångssätt, *inte* ställa upp två sidor mot varandra, i detta fallet teorier om heteronormativitet mot socialt arbete, utan kanske att inta ett ”både-och-perspektiv”.

Vad innebär ett införande av teorier kring heteronormativitet i socialt arbete?

Kan teori och praktik i socialt arbete betraktas som två olika områden, med olika mål och olika strategier, som samtidigt står i relation till varandra och där omformuleringar måste göras? Är det, i relation till socialt arbete, möjligt att ifrågasätta den binära uppdelningen mellan postmodern och modern teori, och istället inta en både-och-position, ett både-och-perspektiv?

Teoribildning kring heteronormativitet som analytiskt verktyg

Teorier kring heteronormativitet är inte förklaringsmodeller, men kan kanske betraktas som analytiska verktyg. När Dominelli (2002) lägger fram sin skepticism angående ett postmodernt socialt arbete skiljer hon inte på teori och praktik inom socialt arbete. Men när hon däremot talar om postmoderna teorier som en möjlig vägledning för socialarbetare, gör hon denna uppdelning. Hon skriver så här:

Language, discourse, difference, deconstruction, positionality, power and identity have considerable potential in assisting the development of anti-oppressive social work practice of which feminist social work is one example (s. 35).

Dominelli menar också att postmoderna tankar kan ”help social workers respond to the uniqueness of individuals without disempowering them” (ibid.). Hon uttrycker här att delar ur postmodern teoribildning kan vara det sociala arbetet behjälpligt. Om vi med detta perspektiv bakom oss betraktar teorier kring heteronormativitet som ett förhållningssätt, och inte som ett arbete, skulle det alltså kunna understödja det sociala arbetet.

När Amy Rossiter (2000) talar om ett ”postmodernt socialt arbete” förstår jag det som att hon egentligen föreslår just ett postmodernt förhållningssätt. Hon talar om det postmoderna sociala arbetet som ett arbete som kräver av socialarbetare att de är

socially located in particular historical and social spaces, and that their knowledge is a particular perspective that is tied to their social location. Workers cannot obliterate their presence in knowledge through universal prescriptions (s. 34).

Hennes utgångspunkt för ett sådant arbete är postmodern feminism. Vad Rossiter (2000) menar att postmodern feministisk teori kan bidra till det sociala arbetet är ett maktperspektiv, vilket innebär att diskutera makt i relation till konstruktionen av sociala problem och att reflektera över det ojämna maktförhållande som råder mellan socialarbetare och brukare. Hon menar också att det kan bidra med en ny förståelse för hur skillnad konstrueras. Teori om heteronormativitet kan ur detta perspektiv sett, generera en ökad förståelse om skapandet av makt, skillnad och kunskap.

En annan aspekt av det sociala arbetets relation till makt, skriver Amy Rossiter (2000), är att den diskurs som finns inom socialt arbete att vilja hjälpa och förändra, är en diskurs som ”suggest that there is a position to be found in social work that is somehow outside of power relations, rather than always an effect of power” (s. 32). Hon menar att förståelsen av den makt som socialarbetare har, nyligen har börjat diskuteras och att det sociala arbetet fortfarande är beroende av föreställningen om en ädel vilja att hjälpa. Detta för att legitimera det sociala arbetet, menar hon. Men denna vilja att hjälpa marginaliserade grupper, fortsätter Rossiter (2000), innebär samtidigt att konstruera dem, vilket alltså tyder på att det sociala arbetet inte alls står utanför makten, utan i allra högsta grad är del av den.

Ingela Kolfjord (1997) skriver att det inom socialt arbete finns ett könskomplementärt synsätt, vilket bygger på skillnad mellan kvinnor och män där könen betraktas som särarter. Om vi tar in denna aspekt i relation till teori om heteronormativitet: hur påverkar ett sådant förhållningssätt synen på exempelvis homo- och bisexuella inom socialt arbete? Teori om heteronormativitet kritiserar ett sådant komplementärt sätt att se på kön, vilket kanske kan ge socialarbetare möjlighet att ifrågasätta denna typ av binära tänkande.

Som grund i kunskapsbildning i traditionellt socialt arbete betraktas kunskap utifrån det naturvetenskapliga paradigmet, menar Fawcett (2000), och att detta innebär att kunskap och teori ses som generaliserbara oberoende av kontext. Hon skriver att socialt arbete i själva verket innebär att arbeta i och med kontext och situation, och för att kunna göra ett bra arbete krävs kunskap om hur olika faktorer spelar in och påverkar människors situation. Det innebär, enligt Golberg *et al.* (1990), ett försök att få socialarbetare att ”bearbeta denna ’normativa

omedvetenhet' genom att uppmärksamma att sådant vi tenderar att uppfatta som fakta kan vara normer" (s. 11). Det som ses som "allmängiltigt" kan i istället vara exempelvis heteronormativt.

Socialt arbete som en förändringspraktik

Diskursiv praktik är inte bara ett sätt att antingen reproducera eller utmana hegemonin, enligt Fairclough (1995) kan diskursiv praktik även betraktas som

a way of analysing discourse practice itself as a mode of hegemonic struggle, reproducing, restructuring or challenging existing orders of discourse (s. 95).

Ett mål är då att analysera själva diskursen. Med andra ord, diskursiv praktik är både verktyget och föremålet. Som verktyg kan förändring av den diskursiva praktiken bidra till social förändring. Eftersom diskursen bidrar till ett skapande av den sociala världen, är förändring av diskursen ett sätt att förändra det sociala (Jørgensen & Philips, 2000). Ett sätt att förändra diskursen är alltså genom diskursanalys, eftersom det är en analys av olika diskursers mönster där ett mål är att dekonstruera, eller upplösa, hegemoniska diskurser (ibid.).

Enligt Fairclough (1995) är diskursanalys med andra ord en social praktik som möjliggör förändring, men detta bara om diskursanalysen är en kritisk metod. Ett kritiskt förhållningssätt innebär att diskursiva praktiker inte bara beskrivs, utan också visar på hur diskurs skapas i olika maktrelationer⁹. Att metoden är kritisk innebär också, enligt Fairclough, att visa på dolda samband och konsekvenser och att undersöka hegemonin bakom diskursen, ojämna maktrelationer kan alltså avslöjas med hjälp av en kritisk diskursanalys. Det är, skriver han, när den faktiska diskursiva praktiken inkluderas i diskursanalysen, och inte begränsas till en abstraktion eller bara har en beskrivande karaktär, som förändring möjliggörs.

Kanske finns det därmed finnas en möjlighet till förändring inom socialt arbete om det inkluderas i en kritisk diskursanalys av heteronormativitet. Frågan är hur detta skall göras rent praktiskt. Ett exempel skulle kunna vara att införa denna förståelse på socionomutbildningar och inspirera studenter att granska, reflektera över och diskutera kurslitteratur med hjälp av idéer från den kritiska diskursanalysen. I detta fallet skulle det med andra ord kunna innebära att kritiskt läsa kurslitteratur med hjälp av teorier kring heterosexuell normativitet.

⁹ Ett exempel här är hur socialarbetare har en diskursiv makt att definiera normalitet, som diskuterats ovan.

Den kritiska diskursanalysen kan också ses som ett användbart medel för att bryta tystnaden, alltså osynliggörandet av homo- och bisexuella eller frånvaron av diskussion kring heteronormativitet i socialt arbete. Som Fairclough (1995) skriver, kan ojämna maktrelationer som ligger till grund för denna tystnadsens diskurs, en diskurs som är otillgänglig för dem som ingår i den, avslöjas med hjälp av en kritisk diskursanalys. Med andra ord kan den möjligtvis vara användbar inom socialt arbete för att synliggöra denna ”tystnadsens diskurs” kallad heterosexuell normativitet, för att möjliggöra en icke-heteronormativ social praktik. Frågan blir alltså: betyder en medvetenhet om heterosexuell normativitet, och om heteronormativa diskurser, i praktiken att ett icke-heteronormativt bemötande möjliggörs?

Vad teorier kring heteronormativitet skulle kunna bidra socialarbetare med är därmed förståelsen av att den kunskap som betraktas som allmängiltig, i själva verket är heteronormativ. Som Tiina Rosenberg (2002) skriver är normer ”i praktiken sociala regelsystem som förblir osynliga ända tills någon/något bryter mot dem” (s. 101), och detta visar på vikten av ett införande av teorier om heteronormativitet som alternativ till den nuvarande heteronormativa ”kunskapen”.

Det skulle också vara av vikt för socialarbetare att förstå att denna diskurs påverkar både bemötanden och bedömanden. Men också att socialt arbete i sig kan vara en del i skapandet av en heteronormativ diskurs, att socialt arbete kan vara en del av en heteronormaliseringsprocess. Detta innebär att föra in en förståelse av att hur det talas om och inte talas om homo- och bisexualitet, eller heterosexuell normativitet, i sig är ett handlande, ett görande som kan skapa ett heteronormativt tänkande. Det handlar dels om en alternativ kunskapsproduktion till det rådande heteronormativa, och dels om en möjlighet att bryta osynliggörandet och patologiserandet av exempelvis homo- och bisexuella.

Kolfjord (1997) menar dessutom att genom att problematisera värderingar och synsätt kring olika sociala fenomen på socialhögskolor och inom socialtjänsten, kan frigörande strategier utvecklas. Detta kan naturligtvis vara till fördel för de homo- eller bisexuella personer som av någon anledning kommer i kontakt med det sociala arbetet. Att föra in en förståelse kring heteronormativitet i undervisning och i litteratur på socialhögskolor kan ge den blivande socialarbetaren ett kritiskt perspektiv, som är ovärderligt i ett arbete där möten med människor är det centrala. Enligt Rosenberg (2002) är det dessutom bland annat genom

”inbrytningar i kunskapsproducerande strukturer” (s. 19) som social förändring möjliggörs, och detta exempelvis genom införande av ny teori i utbildningar, skriver hon.

Med inspiration av Dominelli (2002) avslutas denna diskussion. Hon menar att genom att placera genus på det sociala arbetets agenda, utmanas genusneutraliteten som finns inom det traditionella sociala arbetets teori och praktik. Troligtvis innebär också ett placering av teorier kring heteronormativitet på det sociala arbetets agenda, om ingenting annat, åtminstone att den heterosexuella neutraliteten utmanas.

5 Avslutande diskussion

Diane Richardson (2000) skriver att

most of the conceptual frameworks we use to theorise human relations rely implicitly upon a naturalised heterosexuality, where (hetero-)sexuality tends to either be ignored in the analysis or hidden from view, being treated as an unquestioned paradigm (s. 19).

Och:

Where sexuality is acknowledged as a significant category for social analysis it has been primarily in the context of theorising the "sexual other", defined in relation to a normative heterosexuality (ibid.).

Hennes tolkning anser jag får liv i uppsatsens analys av delar ut kurslitteratur hämtade från två socionomutbildningar. Hon talar å ena sidan om hur beskrivandet av mänskliga relationer utgår från en naturaliserad heterosexualitet och å andra sidan om att när det finns anledning att diskutera sexualitet, görs det ofta genom att belysa det som står i motsats till normen. Analysen av texterna visar på praktiska exempel på hur detta görs, på hur heterosexualiteten står som norm och på hur detta kan leda till ett osynliggörande och/eller ett patologiserande av exempelvis homo- och bisexualitet.

Jag undrar vad den typ av representation av homosexualitet som analysen visar exempel på innebär för läsaren och den blivande socialarbetaren. Vad innebär det för bemötandet av homo- och bisexuella i det praktiska sociala arbetet, om den representation studenten får under sin utbildningstid innehåller kopplingar mellan homosexualitet och "mentala störningar", och "avvikande beteende"? Hur diskuteras detta i undervisningen? Om det inte finns alternativ till denna "kunskapsbildning" om hetero-, homo- och bisexualitet, som vi sett exempel på, vad betyder det för bemötandet av exempelvis homo- och bisexuella i det praktiska sociala arbetet? Med andra ord, om det inte finns alternativ till denna heteronormativa diskurs inom socialt arbete, vad blir konsekvensen? Och inte minst: vad innebär denna typ av representation för den homo- eller bisexuella studenten?

Att betrakta socialt arbete som en möjlig förändringspraktik har i denna text delvis inneburit att se socialt arbete som en diskursiv praktik, och därmed som en del i skapandet av, i detta fallet, en heteronormativ diskurs. Det har också medfört en förståelse av att studenter/socialarbetare påverkas av den befintliga heteronormativa diskursen. En kännedom av diskursens betydelse för detta skapande av ”kunskap”, och för skapandet av praktik, kan som följd leda till en möjlighet att problematisera denna diskurs. Ur detta perspektiv kan då kritiska reflexioner vara en slags social förändringspraktik.

En förståelse kring heterosexuell normativitet i socialt arbete skulle kunna leda till att den tystnad som råder kring exempelvis homo- och bisexualitet bryts. Det skulle kunna fungera som alternativ, inte bara till den rådande (patologiserande) representationen, utan även till den ”allmängiltiga” kunskapen. Ur detta perspektiv skulle det också kunna möjliggöra förändring (det som inte syns, finns inte, och det som inte finns behöver inte förändras). För att möjliggöra ett praktiskt införande av teorier kring heteronormativitet i utbildning och forskning i socialt arbete, behövs dock troligtvis en diskussion kring hur dessa skall anpassas till det sociala arbetet. Detta för att praktiskt förankra teorierna, för att på så sätt göra dem tillgängliga. Ett sätt är alltså att betrakta dessa som ett ”icke-heteronormativt förhållningssätt”, och inte som ett sätt att arbeta med homo- och bisexuella.

Ett införande av teorier kring heteronormativitet i socialarbetarutbildning kan vara en möjlig förändringspraktik eftersom det skulle innebära att ett problematiserande av heteronormativitet blir strukturellt erkänt. Dessutom finns det anledning att tro att utbildning/teori påverkar handling/praktik. Med andra ord att handling följer förståelse.

Referenser

Litteratur

- Butler, Judith (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, New York
- Cosis-Brown, Helen (1998) *Social Work and Sexuality: working with lesbians and gay men*, Macmillan Press, London
- Cullberg, Johan (2000) *Dynamisk psykiatri i teori och praktik*, Natur och Kultur, Stockholm
- Dominelli, Lena (2002) *Feminist Social Work Theory and Practice*, Palgrave, Hampshire
- Fairclough, Norman (1995) *Discourse and Social Change* Polity, Cambridge
- Familjeterapins grunder: ett interaktionistiskt perspektiv* (2000) Lundsbye, Mats *et al.*, Natur och Kultur, Stockholm
- Fawcett, Barbara (2000) ”Researching disability: meanings, interpretations and analysis” (s. 62- 82) ur *Practice and Research in Social Work: Postmodern Feminist Perspectives* (ed.) Fawcett *et al.*, Routledge, London
- Foucault, Michel (1998 [1979]) *The Will to Knowledge: the History of Sexuality: I*, Penguin Books, England
- Foucault, Michel (2002 [1979]) *Sexualitetens historia: viljan att veta*, Daidalos, Göteborg
- Goldberg *et al.* (1990) Inledningen ur *Den ömsesidiga utmaningen: sociologi och praktiskt socialt arbete* (red.) Goldberg, Gothia, Stockholm
- Hallberg, Margareta (2000) ”Teori och praktik som forskningsobjekt” (s. 255-268) ur *Socialt arbete: en grundbok*, (red.) Meeuwisse *et al.*, Natur och Kultur, Stockholm
- Hartsock, Nancy (1996) ”Theoretical bases for coalition building: an assessment of postmodernism” (s. 256-274) ur *Feminism and Social Change: Bridging Theory and Practice*, University of Illinois Press, Chicago
- Howe, David (1994) ”Modernity, Postmodernity and Social Work” (s. 513-532) ur *British Journal of Social Work* nr 24
- Jerlang, Espen (1999) ”Erik Homburger Eriksons psykoanalytiska teori” (s. 66-104) ur *Utvecklingspsykologiska teorier*, Liber AB, Stockholm
- Jørgensen, Marianne & Philips, Louise (2000) *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund
- Kolfjord, Ingela (1997) ”Feministiskt socialt arbete” (s. 93- 113) ur *Sociologisk kvinnoforskning*, (red.) Lundqvist & Mulinari, Studentlitteratur, Lund

- Kåhl, Ingela (1995) *Socialarbetarkåren – den lindansande professionen*, Bokbox Förlag, Lund
- Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (2000) ”Vad är socialt arbete?” (s. 23-46) ur *Socialt arbete: en grundbok* (red.) Meeuwisse *et al.*, Natur och Kultur, Stockholm
- Månsson, Sven-Axel (1990) ”Den kvalitativa sociologin och det sociala arbetet” (s. 15-41) ur *Den ömsesidiga utmaningen: sociologi och praktiskt socialt arbete* (red.) Goldberg, Gothia, Stockholm
- Nygren, Lennart (2000) ”Har socialt arbete en teoretisk kärna?” (s. 239-254) ur *Socialt arbete: en grundbok*, (red.) Meeuwisse *et al.*, Natur och Kultur, Stockholm
- Payne, Malcolm (2002) *Modern teoribildning i socialt arbete*, Natur och Kultur, Stockholm
- Pease, Bob & Fook, Jan (1999) ”Postmodern critical theory and emancipatory social work practice” (s. 1-22) ur *Transforming Social Work Practice: Postmodern Critical Perspectives* (ed.) Pease & Fook, Routledge, London
- Pettersson, Ulla (2001) *Socialt arbete, politik och professionalisering: den historiska utvecklingen i USA och Sverige*, Natur och Kultur, Stockholm
- Psykologi: ett integrerat perspektiv* (2000), (red.) Eysenck, Michael, Studentlitteratur, Lund
- Rich, Adrienne (1981) *Obligatorisk heterosexualitet och lesbisk existens*, Matrixx, Stockholm
- Richardson, Diane (1996) ”Heterosexuality and social theory” (s. 1-20) ur *Theorising Heterosexuality* (ed.) Diane Richardson, Open University Press, Buckingham
- Richardson, Diane (1997) ”Sexuality and feminism” (s. 152-174) ur *Introducing Women's Studies* (ed.) Robinson & Richardson, New York University Press, New York
- Richardson, Diane (2000) *Rethinking Sexuality*, Sage Publications, London
- Rosenberg, Tiina (2002) *Queerfeministisk agenda*, Atlas, Stockholm
- Rossiter, Amy (2000) ”The postmodern feminist condition: new conditions for social work” (s. 24-38) ur *Practice and Research in Social Work: Postmodern Feminist Perspectives* (ed.) Fawcett *et al.*, Routledge, London
- Sunesson, Sune (2000) ”Socialt arbete som internationellt forskningsområde” (s. 269-281) ur *Socialt arbete: en grundbok*, (red.) Meeuwisse *et al.*, Natur och Kultur, Stockholm
- Thompson, Neil (2000) *Understanding Social Work: preparing for practice*, Palgrave, New York
- Widerberg, Karin (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*, Studentlitteratur, Lund

Övrigt

Widerberg, Karin (1995) *Att skriva vetenskapliga uppsatser*, Studentlitteratur, Lund

Internet:

Socialhögskolan vid Lunds Universitet: www.soch.lu.se

Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs Universitet: www.socwork.gu.se

Institutionen för socialt arbete på Socialhögskolan vid Stockholms Universitet:

www.socarb.su.se